

innen már: a gondolható legszélesebb kitekintés emberre és világra a folytonos megismerés és újra megismerés igényével): ez egyben mindhárom kört jellemezte.

Ezek a tanítók és ezek a tanítások vonzották Montágh Imrét.

És az a hely, ahol az ember kísérletet tesz arra, hogy szerepet játszva legbensőbb lényege szerint nyilvánuljon meg – bár ez manapság egyre halványabban sikerül: a színház. Hely és alkalom: színház és bábszínház, színház és pszichodráma, színház és beszéd, gesztusok. Megtisztítani az utat e benső megnyilvánulások előtt, hogy őszinték, hogy valódiak lehessenek: ilyesmi volt Montágh célkitűzése; beszédjavítás, és a taníthatatlan metakommunikáció és gesztusvilág tanítása . . .

Mi ez a legbensőbb, kinyilváníthatatlan titka az embernek, melyek kinyilatkoztatására mindig újra kísérletet tesz? És *hogyan* kell ezzel kísérletezni?

Hogyan kell: embernek lenni, magyarnak lenni, zsidónak lenni, kereszténynek lenni – va-

lóban és teljesen, nem tagadva, hanem élve az életet a maga mai – legmaibb – megoldhatóan konfliktusaival? Nem hazudni; magunkhoz eljutni és a másikat nem bántani – hogyan? Apának lenni (igazi, jó apának), tanárnak lenni, gyógyítani – azaz: *felmőtnék* lenni, miközben nem tudok kijutni gyerekségemből, kamasz- és ifjúkoromból (tán nem is akarok) – mindezt: hogyan?

Ezek voltak Montágh Imre kérdései.

E kérdések idcizidézhetők. Fergetegecs humora, színészi ábrázolóereje, viccei, anekdotái, utánzó, imitatori csúcsteljesítményei nem. (Mondják: még a kórházi ágyon is tréfált, amíg megtehette. S mindvégig: *tartotta magát* öntudatának erejével – búcsúzott az élettől és készült a halálra. S majd az altatók hozta álomban: arcán valami szigorú vonás jelent meg – mintha befelé figyelne?)

Belénk égette magát nyugtalanító halálával.

Ez volt utolsó, számunkra még megfogható nagy erejű gesztusa?

Vekerdy Tamás

Irodalom

Határ Győző: Éjszaka minden megnő

Mi lenne, ha...? Ez a science-fiction egyik alapkérdése. Mi lenne, ha az ember meghódítaná a világűr? Mi lenne, ha idegen lények érkeznének a Földre? A fantasztikus irodalom, a sci-fi válfajai egyfajta feltételes módban íródnak, amikor a „mi lenne, ha...?” kezdetű kérdésekre válaszolnak. Gyakori a kérdések között az, amelyik az emberiség világkatasztrófáját firtatja: mi lenne, ha elpusztulna az emberiség; persze nem teljesen, hiszen valaminek-valakinek maradnia kell – különben nem lenne regény.

Határ Győző könyve külföldön már franciául és magyarul is megjelent, s most, a Magvető Könyvkiadó jóvoltából, már az itthoni olvasók is élvezhetik – (avagy borzonghatnak rajta) –, filozofikus szándékkal, s egészen eredeti módon közelít ehhez a kérdéshez. A francia kiadás „metafizikai fantasztikus regény”-

nek nevezi – a magyar nyelvű kiadás megjelölése: „absztrakt regény”. Mindkét meghatározás telibe talál, a mű ugyanis elvont metafizikai spekuláció parabolisztikus megjelenítése. A regény műfaját maga az író is megkérdőjelezte a magyar kiadáshoz írt utószavában – egyúttal frappánsan jellemezve is művét: „De regény-e vajon? Regénnyé teljedhetnek-e az ilyen spekulatív, pseudo-metafizikai absztrakciók? Lehet-e regény háttere, alapszöveve ez a statikus mozdulatlanság? Ez a – Chirico világára emlékeztető – holtkor, amelyben a romantika zaklatottsága érvényesül s a bölcsélet higadtsága nyomokban sem fedezhető fel?”

Természetesen: lehet. A kérdés, melyre a regény feleletet ad – ha a science-fiction sémájába próbálnak meg belegyömöszölni a történetet, a következő: mi volna, ha – egyik pillanatról a másikra – a Föld valamennyi lakosa elpusztulna, rejtélyes okból; egyetlenegy ember kivételével? Ez az egyetlenegy ember, a Kiválasztott, Archie Dumbarton, a londoni kisember, akinek legfőbb szenvedélye a barká-

csolás, a fúrás-faragás. Archie egy hajnalon arra ébred, hogy családja, felesége és két gyermeke furcsán, mereven és életlenül fekszenek az ágyban; s hamarosan kénytelen számot vetni a valósággal: rajta kívül egyetlen emberi lény sem él a Földön. Egyszerre az egész világ az övé lesz, de miután kítombolja a birtoklás örömeit, rájön, hogy így, egyedül az egésznek semmi értelme sincs: a birtoklásnak csak az ad örömet, ha azzal valakitől különbözhetünk. A kezdetben összkomfortosnak mutakozó világ időközben veszélyessé válik: elvadult kutyák, felrobbant gázvezetékek szegélyezik a portyázó Archie útját; megszűnnek a civilizáció áldásai, nincs folyóvíz, ivóvíz, s Archie hamarosan afféle modern Robinsónként járja az elvadult London szigetét. S közben ő maga is elvadul – hiszen már nem kötik a civilizáció szabályai, hiszen nincs, akire tekintettel kellene lennie; kommunikációs készsége elsorvad, hiszen nincs, akivel beszéljen... Kísérletei, melyek a magány megtörésére, a társas lét létszátának megteremtésére irányulnak, csődöt mondanak. Barangolásai során feltárnak az olvasó előtt a metropolis rejtelmei, legtitkosabb bugyrai, a modern ember nyílt magamutogatásának nyomai – a fogvasztásra és az élvezetekre orientált társadalom riasztó jelzései...

Egyik felfedező útja során, egy prostituált lakásában döntő találkozásban lesz része: talál egy papagájt, aki ezt rikácsolja: „Ez az én szerelmes fiam, akiben nekem kedvem telik.” Archie-ban lassanként világosodik meg küldetésének tudata: fel kell áldoznia magát, meghozza úgy, ahogyan Jézus Krisztus tette azt az emberekért: keresztre kell feszítenie magát, s így – mint Krisztus idejében – a halott emberiség ismét megváltódhat. Archie tehát halálra ítéli magát, s ettől kezdve nem is a tett súlya, létének végessége, hanem a keresztre feszítés kivitelezésének technikai módozatai foglalkoztatják; hiszen az embernek önmagát feszíteni keresztre szinte lehetetlen feladatnak tűnik... Archie azonban kitűnő technikus, s ötletes feltaláló: kitalál s megalkot egy automatikusan működő keresztre feszítő szerkezetet.

Archie meghal a kereszten, méghozzá a vártnál is kinosabb szenvedések közepette – s harmadnapra feltámad az emberiség: mit se tudva hosszú időn át tartó Csipkerózsika-álmáról. Minden pontosan úgy folytatódik, ahogyan abamaradt; egyetlen hiánya a folytonosság szövetén maga Archie Dumbarton, akinek szénné égett teteme nyomtalanul tűnik el az épülő ház hatalmas pincegödrének mélységeiben.

Áttekintve a történetet világossá válik, mennyire nincs köze semmiféle hagyományos, általunk ismert tudományos fantasztkumhoz Határ Győző regényének. A téma, az alapötlet mint regénytéma rendkívül merész, hiszen egyetlen szereplőt mozgatva, egyetlen szereplő és a Semmi, a Nihil viszonylatából kell kibontania a regényvilágot, keltenie a regényszerűség látszatát. Nem véletlenül utalt a mű német kritikusa Robinsonra; jöllehet annak egyedülvalóságát a társsal, Péntekkel enyhítette a figura megalkotója. Archie viszont hiába keresi a maga Péntekjét a nagyváros kietlen öserdejében. Az író számára ez a bravúros ötlet szolgál ezúttal a létről való elmélkedés, a világ és az ember végső kérdéseinek formába öntéséhez. Mintha az *Őzön közöny* (Bölcséleti elmélkedések, London, 1980) játékos, de véstjósloán csengő előfutamait olvassánk: Archie egyedülisége, magárahagyatottsága az ember nélküli világban az „özön közöny” kézzelfogható és érzékletesen átélhető metaforája. Hogy az emberi lét rossz és értelmetlen, hogy a Teremtés valójában a Rossz műve – azt Határ Győző más, mélyen pesszimista műveiben is megírta. Am talán egyetlen másik művében sem fejt ki ilyen plasztikusan azt a gondolatot, hogy az embernek mint nembeli és mint társadalmi lénynek csak a másik emberrel kapcsolatban, a többi ember viszonylatában van *értelme*; az emberi létezés eleve csak mint társas, egymásra utalt, egymást feltételező lények létezése jelent egyáltalán valamit. Archie ember-létezése merőben abszurdá és értelmetlenné válik, mihelyt egyedül marad a világban, elveszíti identitását, hiszen létének alanyiséga és egyedisége csak más lények egyediségével szemben érvényesülhet.

Az *Archie Dumbartonban* szabadon csapong az író fantáziája – akárcsak az időjárás, amely fittyet hány a természet megszokott rendjének – s amelyet, a regény szerint, csak a meteorológiai állomások működése tart kordában... S amilyen kötetlenséggel mozog a jelenségek világában, olyan könnyed szabadsággal bánik a nyelvvel is. Határ Győző a legmerészebb és legújított kedvű magyar stiliszták közé tartozik. Nyelve nemcsak hogy végtelenül gazdag, mely szinte minden nyelvi rétegből merít; az argótól a népnyelvig, a filozófia nyelvétől a technika és a modern tudomány nyelvéig; hanem tele van eredeti, szellemes szóeleményekkel, szóalkotásokkal, szóát kapcsolásokkal. Nyelvhasználata nem ismeri azt a hagyományosnak számító akadályt, tilalmat sem, melyet drasztikus, a testi folyamatokat közvet-

lenül megjelölő kifejezésekre vetett ki az irodalom. Semmi sem idegen tőle, ami a nyelvhez tartozik – mondhatnánk.

Az *éjszaka minden megnő* talányos, nem könnyen hozzáférhető mű az olvasó számára. Egyik vetületében: intellektuális kaland, játékos ötletek tarka tűzijátékával fűerezve – lebilincselő, izgalmas olvasmány. Hiszen az író betartja a sci-fi könyvek egyik szabályát: mindvégig bizonytalanságban tartja az olvasót a végkifejlet felől: izgulhatunk, mi lesz Archieval, mi lesz az emberiséggel? Még Archie családjának történetét is elegánsan lekerekíti, ironikus távolságtartással, melyben nem kis szerepet játszik az angol morált kipellengérező látásmód. De persze el is lehet szakadni ettől a felszíni rétegtől s belemerülni a szöveg mögöttes filozófiájába, a parabola bölcséleti jelentésére ügyelve, s némi riadtsággal vegyes borzongással követni az író elszánt pesszimizmusának következetes útjain. Utószavában Határ Győző „hazug, szeretetlen regénynek”, „hazugsággyűjteménynek” nevezi művét – természetesen nem csekély iróniával –, „melynek ridegsége taszít, szembevágott pimaszsága felháborít, szeretetlensége irritál”. S valóban igaza van: ösztöneinkbe beépült az az „Egyszakaszos filozófia”, amely igaznak tartja, ami hasznos, kellemes, behízélő, egyszerű, szo-

rongásainkat távol tartja – hogy csak néhányat soroljunk fel abból a hosszú lajstromból, melynek számozása az ábécé összes betűit kimeríti. Az író mindenekelőtt azt az „igazságot” cáfolja, hogy a „multiverzumot szeretet tölti el”. A világot éppen nem a szeretet, hanem a mindenre kiterjedő, a természetet és az egész létezést átható közöny, az „özön közöny” tartja mozgásban. Az *Archie Dumbar-tonban* a lét értelmetlensége mellett az emberi civilizáció, a technika és a társadalom jelenségei is riasztó színben jelennek meg; az elgépiesedés, az üzletszerűség és a testi élvezetek hajszolása jellemzi a regény holt, statikus jelenségvilágát. Ám a lét nem szakadhat meg, bármennyire értelmetlen és gonoszsággal telített legyen is; a folytatást Archie áldozata biztosítja. „Minden, ami volt, újra volt; és a Nagy Ugyanaz újra ugyanúgy volt, ugyanaz az ugyanaz.”

Az író filozófiáját az olvasó vesse vagy fogadja el, nem vonhatja ki magát a könyv hatása alól. S a szembenézés, a dolgok „sötét oldalát” feltérképező intellektuális szenvedéllyel való azonosulás csak hasznára válhat a gondolkodó olvasónak; ha másért nem, hogy megterve a kalandból, még jobban élvezze a „napos oldal” előnyeit.

Erdődy Edit

Történelem-néprajz

Székely György: VII. Gergely

Hildebrand-Gergely egyaránt foglalkoztatja az írókat és a történészeket. De míg az előbbieket a múlt tényeinek előadásánál jogot formálhatnak a szabadságra, addig az utóbbiakat a fennmaradt források a múlt tárgyilagos kutatására kötelezik. Módszert viszont a történész is szabadon választhat, s a történelem egyes összetevőinek a hangsúlyozása is rajta áll. A forrásokra és kitűnő művekre támaszkodó szerző egyszerre mutatja be a kort és a főhőst, az előbbi javára. A primátus kérdését elsősorban „a pápai hatalom fölényéért” folytatott küzdelemként; a papi nőtlenséget politikai programként tárgyalja, jöllehet a teológia-, illetve lelkeségtörténeti megközelítés árnyaltabb kép megrajzolását tette volna lehetővé. A könyv elmélyült olvasása arra ösztönöz, hogy Szent

VII. Gergely pápát a forrásokból és más művek alapján is jobban megismerjük. (*Akadémiai Kiadó*)

Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon (1521–1945)

A neves protestáns egyháztörténész könyve előbb németül jelent meg, most végre magyarul is kézbe veheti az olvasó. A világosan tagolt, arányos felépítésű könyv kitűnő összefoglalást ad a hitújítástól egészen napjainkig (az utolsó, „Kitekintés” c. fejezet a tagnapot s mátt összefoglalja). A szerző nagy gondot fordít a protestáns egyházak belső életének, teológiai, irodalmi tevékenységének a bemutatására, de nem feledkezik meg az átelleni oldalon állók közül pl. Pázmányról sem. Egy kérdés: a törököknek a hitújítással kapcsolatos magatar-